

Kees van der Pijl

A transznacionális káderek osztályának
két arca a neoliberalizmus
korában

Two faces of the transnational cadre under neo-liberalism.
Journal of International Relations and Development,
2004, 7, (177-207), r. szledek

Tanulmányom abból a feltevésekből indul ki, hogy a tőkés viszonyok közt a társadalom integrációja mind nemzetállami, mind globális szinten alapvetően két, a „munka társadalmasításához” kapcsolódó folyamaton keresztül megy végbe. Ez a két folyamat a „piaci társadalmasítás” és a „tervezett társadalmasítás”. A modern társadalmakban valamennyi hatalmi viszony a kohézióknak erre a két formájára, illetve ezek kombinációjára épül, melyek közül az első „láthatatlan” mechanizmusokon keresztül fejt ki hatását, a második pedig tudatos irányítást és ellenőrzést érvényesít. A politika feladata a két folyamat közti közvetítés nemzetállami és nemzetközi szinten egyaránt. Hogy a közvetlen irányítást össze tudja egyeztetni a piaci bizonytalansággal, a politikai osztály nagyban támaszkodik implicit uralmi keretrendszerekre, vagy más néven irányítási sémákra (concept of control), amelyek mentén nemzeti és globális szinten sajátos, hosszú távú egyensúly jöhet létre a tekintetben, hogy mire terjed ki a tudatos tervezés és irányítás, illetve mi marad a piac hatáskörében. A 20. században a tőkések tulajdonosi osztálya és a munkásosztály közt egy új, menedzser szakembereket tömörítő *káderosztály* tűnt fel, amely kiszorította a hagyományos középosztályt alkotó állami és magántisztviselőket. Ez a réteg irányítási feladatok ellátására hivatott, és a piaci megoldásokkal szemben előnyben részesíti a nem-piaciakat, még akkor is, ha eredetileg az előbbieket érvényre juttatásával bízták meg. Annak ellenére, hogy a jelenleg domináns neoliberais irányítási séma az azt megelőző korporatív liberális renddel szemben egyértelműen a transznacionális piaci megoldások irányába billenti az egyensúlyt, az igazgatási káderosztály jelenléte miatt a nem-piaci integrációs formák továbbra is működnek és fejlődnek. Bár az emberiséget jelenleg a társadalmi és természeti erőforrások teljes kimerülésének veszélye fenyegeti, fennáll a szabályozás és az irányítás visszaszerzésének lehetősége, és ennek a lehetőségnek a fő hordozója maga a káderosztály.

Társadalmasodás, a tőkés derek és a munkás

[...]

Napjainkban állandó kihívást jelent annak a kérdésnek a megválaszolása, hogyan tudnánk ellenállni a tőke társadalom és természet felett gyakorolt egyre átfogóbb és erőteljesebb kizsákmányoló hatalmának (Saurin 1994; Brennan 2000).

Sok más pályatársamhoz hasonlóan én is ebből a problémafelvetésből indultam ki. Ehhez hozzá kell tennem, hogy Hollandiából nézve magától értetődik a hatalom nemzetközi keretek közti értelmezése. Ez a kis területű és népességű ország a nemzetközi kereskedelmi és politikai hálózatok kereszteződésében található, és kiszolgáltatott a külső geopolitikai és gazdasági erőknek. Emellett gazdaságának jelentős szereplői kizárólag az olyan (angol-)holland nagyvállalatok, mint a Shell, az Unilever, a Philips, valamint a pénzügyi szolgáltatások amszterdami központjai. A hatalmi viszonyok nemzetközi szintű vizsgálata felveti a kérdést, hogy mi a tőke megjelenési

¹ Az eredeti, angol nyelvű szövegben a 'socialization' kifejezés alapvetően négy formában jelenik meg: vagy önállóan (socialization), vagy a következő három szókapcsolat egyik elemeként: 'market socialization', 'planned socialization', 'socialization of labor'. A fenti négy variáció tartalmi különbségeinek érzékeltetése céljából az alábbi fordítói megoldásokat alkalmaztam:

- 'socialization' – társadalmasodás (mint általános folyamat),
- 'market socialization' – piaci társadalmasítás (a folyamat automatikus, irányíthatatlan jellegét hangsúlyozandó egy tárgyatlan igéből képzett főnevet használtam),
- 'planned socialization' – tervezett társadalmasítás (itt a tudatosságon van a hangsúly, és feltételezünk egy tervező alanyt, ennek megfelelően egy tárgyas igéből képeztem főnevet),
- 'socialization of labor' – a munka társadalmasítása (ebben az esetben is a fenti okokból döntöttem a 'társadalmasítás' használatát mellett) (fordítói megjegyzés)

helye, értelmezzük azt akár társadalmi-politikai hatalomként, akár osztályviszonyok konstellációjaként. Hogyan szerveződnek a gazdaságirányítás erői nemzetközi szinten (a nemzetközi szintet egy olyan térként meghatározva, ahol az eddig nemzetállami szintű társadalmi formációk legalábbis részben integrálódnak), és hogyan kapcsolódhatnak egymáshoz a szabályozás politikai és gazdasági alkotóelemei egy állam nélküli környezetben?

[...]

A részvénytársasági forma elterjedésével új gazdasági irányító osztály alakult ki, amely ma is kezében tartja a gazdasági folyamatok hálóját, és amelynek legbefolyásosabb képviselőit a davosi és az egyéb világgazdasági fórumok állandó résztvevőiként tartja számon a közvélemény. Az új osztály felemelkedése mindenképpen elmozdulást jelent a vállalathoz személyében kötődő „tőkés”, „hagyományos” felfogásához képest. Már Marx is megfigyelte, hogy a részvénytársaságban a tőke „társadalmassul”: „...itt közvetlenül társadalmi tőke (...) formáját ölti, ellentétben a magántőkével... Ez a tőkének mint magántulajdonnak a megszüntetése a tőkés termelési mód határain belül.” (MEM 25: 415). Keynes és ifjabb Adolf Berle hasonló következtetésekre jutottak a gazdasági folyamatok vizsgálatakor.

[...]

Tény ugyanakkor, hogy a magán- (tőzsdén nem jegyzett) vállalatok tulajdonosaiból és a legbefolyásosabb részvénytulajdonosokból álló, szűk értelemben vett tőkésosztály továbbra is jelentős szerepet játszik a gazdasági életben (lásd a Merrill Lynch és a Cap Gemini éves *World Wealth Reportjait*, illetve a leggazdagabb 50-től a leggazdagabb 400-ig terjedő listákat, amelyek elérhetők a <http://www.forbes.com> oldalon [2004. február 4.]) Alkalmanként tehát ők is részt vesznek a részvénytársaságok igazgatótanácsi ülésein vagy akár a davosi fórumokon, de valójában igen csekély hatalmuk van a vállalati szféra felett, ellentétben a köztes funkcionáriusok és menedzserek fizetésből élő rétegével, akik a vállalatok napi működéséért felelősek. Fennema helyesen mutatott rá,

hogy ennek a *káderosztálynak* a legfelső rétege nemzetközi szinten is könnyen felismerhető hatalmi csomópontot alkot. Természetesen a két fenti kategória közti határvonal a valóságban igen képlékeny, különösen amiatt, hogy a káderosztályból egyesek a tőkésosztály soraiba emelkedhetnek, és ezt a státuszukat tovább is örökíthetik. Köszönhetően a menedzseri fizetések jelenlegi szintjének, az effajta életpálya nem is olyan ritka. Mindezt figyelembe véve a „transznacionális tőkésosztály” fogalma, amelyet Laslie Sklair (2001) azonos címmel megjelent könyvében fejtett ki, sokkal inkább jelenti a nemzetközi szinten aktív menedzseri káderosztályt, mint a tőketulajdonosok osztályát.

Mielőtt tovább folytatnánk fenti gondolatmenetünket, meg kell vizsgálnunk a szóban forgó új osztály kialakulásának általános folyamatát. A *káder* (cadre) franciából átvett kifejezés (Boltanski 1982; Bihr 1989; Duménil és Lévy 1998) a Webster szótárban található meghatározás alapján „Elsősorban egy olyan szakemberréteg magját jelenti, amelynek lehetősége és hatalma van mások cselekedeteit ellenőrizni és befolyásolni.” A meghatározás emlékeztet bennünket arra, hogy ez a réteg nem csak a gazdasági szférában van jelen, hanem a társadalom egyéb területein is. A káderek kialakulása mögött a *társadalmassodás* folyamata húzódik meg. A fogalom német eredetű (Vergesellschaftung), és sűrűn fordul elő Marx, Keynes, Max Weber és más jelentős társadalomtudósok műveiben. A társadalmassodás olyan folyamatként értelmezhető, melynek során egy, a természettel való közvetlen kötelékeit megszakító közösség önálló létfeltételeit kialakítva biztosítja saját integrációját. Bár a folyamat kezdetben igen korlátozott, végeredményben mégis oda vezet, hogy a közösség a kohézió megteremtése érdekében egyre kevésbé támaszkodik az olyan természetes (vérségi) kötelékekre, mint a család, a rokonság vagy a klán. Ehelyett az egyén társadalmi kötődését egyre inkább a közösség létfeltételeit megteremtő tevékenységben elfoglalt pozíciója határozza meg. Ez a tevékenység a legtágabb értelemben vett termelési folyamat. Nem

véletlen, hogy a fenti szerzők *társadalmasodáson* általában a *munka társadalmasítását* értették.

A munka társadalmasításának két szakasza különböztethető meg, a második szakasz pedig két további integrációs formára bontható. Az első szakaszban a munkamegosztás csak a vérségi, „természetes” alapon szerveződő embercsoport keretein belül maradvá érvényesül. Ez mindegyik korai közösségre érvényes, egészen a vallási csoport vagy a nemzet „*elképzelt közösségéig*” (a fogalom Benedict Anderson által használt értelmében – Anderson 1983). A második, fejlettebb szakaszban a munkamegosztás addig a pontig jut, hogy az általa létrehozott kötelek túllepik bármely elképzelhető „természetes” közösség határait. (Ez az átmenet ténylegesen az „*elképzelt közösségeken*” belül bontakozik ki először.) Az egyének közti viszonyok ekkor szerződéses formát öltenek: a „*közösség*” (Gemeinschaft) háttérbe szorul, és átadja helyét a társadalomnak (Gesellschaft). (Weber ugyanakkor azt állítja, hogy a „*szerződéses jellegű*” társadalmasodással párhuzamosan tovább folytatódik egy „*közösségesedési*” folyamat is – Weber [1921] 1976: 21). Sőt egyesek szerint mára az állam működésének alapjául szolgáló társadalmi kötelek is egy „üzleti vállalkozás belső viszonyaihoz” váltak hasonlóvá (Palan 2003: 159).

A második szakaszban az egyének egymás közti viszonyai alapvetően két módon határozódhatnak meg. Vagy tudatos társulás révén (*tervezett társadalmasítás*), vagy a piacon keresztül (*piaci társadalmasítás*). A tervezett társadalmasítás magában foglalja a munkafolyamat tudatos szervezését, irányítását és ellenőrzését, a munkafolyamaton belüli feladatmegosztás kialakítását. Ez feltételezi, hogy a „munka” fogalmát mindig a lehető legtágabban értelmezzük, úgy, mint az emberiség totális természetátalakító képességének kibontakozását, valamint az e célból létrejött társadalmi szervezet működtetését (és a szervezeten belüli viszonyok újratermelését). Ebből viszont az is következik, hogy a tervezett társadalmasítás kiterjedhet a normatív szférára és a tőkére is (ahogy ez a részvénytársaságok vagy a

nyugdíjalapok esetében valóban meg is történik). Az igazgatási káderosztálynak a fenti felosztásban a végrehajtói szerep jut: tervezési, irányítási és ellenőrzési feladatok ellátására hivatott.

A fejlett szakaszon belül a társadalmasodás másik formája a *piaci társadalmasítás*, a társadalom objektív integrációja, melyben a munkamegosztást ellenőrizetlen piaci mechanizmusok határozzák meg. A piaci mechanizmusokon keresztül elért társadalmi integráció alapelve ezért valójában a bizonytalanság. Ennek ellenére a piaci viszonyok kiterjesztésében (azaz bizonytalanság *létrehozásában* privatizáción és dereguláción keresztül) a káderosztály is szerepet kell, hogy vállaljon (erről bővebben fogok szólni az utolsó fejezetben). Kétségtelen, hogy tőkés viszonyok között mindig a piaci társadalmasítás fogja meghatározni az alapvető kereteket, és csak ezek közt lehetséges a tervezett társadalmasítás bármilyen formája (például a vállalaton belüli tervezés). Ezért a piaci integráció működési szabályai (amelyek például az *elidegenülés* társadalmilag meghatározott jelenségét eredményezik, melynek során az egyén elveszti saját létfeltételei feletti fizikai és mentális kontrollját) bármikor felülírhatják a gazdaság és társadalom „tervezett”² egységein belül végbemenő folyamatokat. A káderosztály és a társadalmasodás kapcsolatát tehát úgy foglalhatnánk össze a legjobban, hogy alapvetően a tervezett társadalmasítás miatt van szükség menedzserekre, a munkásosztály és a menedzseri káderek szembenállása viszont a piaci társadalmasítással magyarázható, amely az egész rendszert meghatározó tőkeviszonyok inherens része.

Ahogy erre fentebb utaltunk is, már Marx felfigyelt annak a majd a 19–20. század fordulóján kiteljesedő folyamatnak az első jeleire, melynek

² Ez az egyik oka annak, hogy például az üzemeket a tőketulajdonosi érdekeket képviselő menedzsment irányítja, kirekesztve a munkavállalókat a termelést érintő döntések meghozatalából. Ugyanakkor ez a kirekesztés teljes mértékben illeszkedhet a 'tervezett társadalmasítás' alapelveihez.

során elterjedt a részvénytársasági forma, és élre tört az ahhoz közvetlenül kapcsolódó menedzseri káderosztály. Hozzá kell tennünk, hogy ebben az időszakban a menedzseri mellett egy politikai-ideológiai káderosztály is létrejött. Így nem véletlen, hogy a klasszikus *elitelméleteket* kidolgozó, a hatalmi technikákat a machiavellii tradíció alapján vizsgáló politikatudósok (Pareto, Mosca és Michels) műveiben egyértelműen felfedezhető a politikai káderosztályra való utalás. Gaetano Mosca 1896-ban megjelent fő művében, a „Politikatudomány alapjai”-ban (*Elementi di scienza politica*, angol fordítása igen féltrevezetően *Az uralkodó osztály [The ruling class]* címet kapta) megkülönbözteti „az uralkodó osztály második rétegét”, melynek feladata gondoskodni bizonyos „politikai formulákról”, hogy a számszerűleg kisebbségben levő uralkodó osztály ennek segítségével tudja leküzdeni a választói tömegek által felé intézett kihívást. Ez a második réteg áll a káderekből:

Ők alkotják az általános vezetőgárdát, akik képesek befolyásolni a választópolgárok politikai nézeteit és szavazói magatartását. Ebből a rétegből kerülnek ki a politikai tömörülések irányító testületeinek tagjai, a politikai gyűléseken fellépő szónokok, az újságírók és kiadók, valamint az a kisszámú értelmiségi, akik képesek önállóan véleményt alkotni, [...] így lehetőségük nyílik érdemben befolyásolni az önálló véleményalkotásra képtelen többség viselkedését (Mosca [1939] 1896: 410).

Így jutottunk el ahhoz a kérdéshez, hogy miképp lehet összeegyeztetni a szélesebb kiterjedésű második rétegből rekrutálódott „általános vezetőgárda” által kidolgozott „politikai formulákat” azokkal a hosszú távú stratégiákkal, amelyeket az üzleti elit határoz meg tárgyalótermi vitákon vagy a Bilderberg- és ICC-üléseken (ahol persze az „általános vezetőgárda” is képviselteti magát). A kérdés megválaszolásához segítségünkre lehet Gramsci modern *értelmiség*-felfogása, amelyben a káderek szerepét az osztályviszonyok alakításának szempontjából közelíti meg (Gramsci [1935] 1971; Konrád és Szelényi 1981; Gill 1990: 46–54). Szerinte az események háttérben továbbra is megtalálhatjuk az uralkodó osztály *felső* rétegét, a tőke valódi tulajdonosait, akik viszont túl kevesen vannak ahhoz, hogy közvetlenül kormányozzanak és irányítsák a gazdaságot, ezért kénytelenek mindkét feladatot a káderekre delegálni.

Ezek után szintetikus értelmezést kell adnunk arról, hogy a tőkés uralkodó osztály és a mögötte álló politikai-gazdasági káderek hogyan elegítik a hosszú távú gazdasági stratégiákat (Bob Jessop szavaival a „felhalmozási stratégiákat”) egy adott politikai formulával (Jessop erre a Gramscitól átvett „hegemón projekt” kifejezést használja – Jessop 1983). A fenti összefüggés magyarázatául Ries Bode az *irányítás átfogó sémáinak* fogalmát dolgozta ki (hollandul: globale beheersconceptie) (Bode 1979). Az irányítási séma kifejezés egy olyan átmeneti szintézist jelöl, amely egyfelől meghatározott (pénzügyi, termelékenység, üzleti, nemzeti vagy világszintű) konjunktúraciklusok nekilendülése („momentuma”) során, a fellendülés időszakában feltáruló gazdasági perspektíva, másfelől bizonyos társadalmi erők arra való képessége közt jön létre, hogy ezt a perspektívát egy vagy több nemzetállam szintjén a társadalom egészére érvényes, általános és átfogó („komprehenzív”) programmá alakítsák. A feladat végrehajtásának terhe nyilvánvalóan a káderekre hárul (mind a vállalati, mind a politikai, az ideológiai és a médiaelitre). Mindazonáltal az osztályokat ebben az esetben nem szabad monolit képződményekként kezelni, hiszen a konjunktúrális ciklus minden egyes nekilendülési szakasza más-más csoportokat fog mobilizálni az adott osztályon belül. Például a pénzügyi alapú fellendülés során a tulajdonosi réteg, a bankárok és az államapparátus pénzügyi tisztviselői lesznek meghatározóak, míg a vállalati menedzsment, a munkaszervezési és értékesítési szakemberek tevékenysége akkor értékelődik fel, ha a termelékenység növelése a fő cél. A folyamatosan alakuló és soha nem statikus megosztottság miatt javasoljuk a *frakciók* (osztályfrakciók és tőkés frakciók) kifejezés használatát. A tőke a társadalmi és a természeti viszonyokra egyaránt kiterjedő totális *szabályozó hatalom* (discipline) (Marx [1857] 1972: 302–3; vö. Gill 1995), az osztályviszonyok kizsákmányolást lehetővé tevő alapvető mintáinak fenntartása érdekében azonban ezt a szabályozó hatalmat a folyamatosan változó viszonyokhoz igazított rugalmassággal és dinamikával kell érvényesíteni. [...]

Rudolf Hickel (Hickel 1975) szerint az egymással *versengő* piaci egységek (a marxi terminológiában „egyéni tőkések”) frakciók formájában képesek összehangoltan cselekvő osztályként fellépni, így jöhet létre tőkés érdekcsoportokból a tőke, mint kollektív társadalmi erő. Ebből a célból a vállalatok, valamint a tőkeérdekek egyéb képviselői (például a magánbefektetők) közös működési elvek és közös projektek mentén fognak össze, mint a projekt pénzügyi hátterének megteremtői, a termelés folyamatának szervezői, exportőrök vagy részvénytulajdonosok (Granou a fentiek mellett megkülönböztet egymással párhuzamos állami és magán frakciókat. – Granou 1977). Kijelenthetjük, hogy a tulajdonviszonyok kérdését leszámítva az „osztályérdekek” nem előre adóttak, hanem az általános politikai és gazdasági viszonyoktól függően, folyamatosan változnak (ilyen tényezők az osztályok közti erőviszonyok, az üzleti ciklus, illetve a nemzetközi kapcsolatok alakulása).

[...]

Ezen túlmenően arra is rá kell mutatnunk, hogy az érdekartikuláció irányítási sémán belül létrejött keretei nem pusztán a gazdasági érdekviszonyok visszatükröződései, hanem számos, a gazdasági kérdésekhez közvetlenül nem kapcsolódó közéleti vitatéma is meghatározhatja azokat, például a bevándorlás- vagy éppen a háborúellenesség. A közhangulat efféle sodródási szakaszai azonban nem véletlenszerűen, hanem mindig a társadalmi erőviszonyok eltolódása nyomán következnek be, és összekapcsolódnak olyan gazdaságpolitikai kérdésekkel, mint például a közkiadások visszafogása, amivel az adott állam a magas kamatlábakat és alacsony inflációt szorgalmazó, gazdaságilag befolyásos „pénztőkés” osztályfrakciónak és az általa vezetett érdekközlésnek is kedvére tehet. Ebben az esetben a gazdasági determinációk összeolvadnak a társadalom felső rétegei mellett a népesség többségének általános attitűdjeivel is. Egy irányítási séma megszilárdulása inkább implicit, mint explicit folyamat, a végeredmény inkább egy gondolkodási keret, mintsem egy pozitív program létrejötté. Pierre Bourdieu ezt

nevezi a „politikailag elgondolható” szférájának, „legitimate problematicnak”³ (Bourdieu 1979: 465). Amint egyes osztályokat felbátorít (és nem mellékesen másokat elbizonytalanít), hogy megérezték az irányt, amely felé a társadalom egésze halad, máris lehetőség nyílik az osztály- vagy „frakcióhelyzetét” tudatosan felvállaló értelmiség beavatkozására, amelynek eszközei az olvasói levelektől a rágalomhadjáratig terjednek. Elvégre mindig az árral együtt úszni a legkifizetődőbb. A fenti gondolatmenet alapján a centrumállamok társadalmainak előregedése egyrészt a közvélemény által valóban érzékelhető probléma, másrészt jó ürügyül szolgál a nyugdíjrendszer további privatizálására és a magánnyugdíj-pénztárak nyugdíjkifizetéseinek csökkentésére. Ezzel szemben a nyugati államok népességének nagyarányú bevándorlás miatti „megfialodása” sokkal kevesebb figyelmet kap, de a jövőben könnyen szolgálhatja egy új, ipari alapú érdekközlés felémozdulását.

Bode nagyon helyesen mutat rá, hogy még az érdekközlések magját alkotó, az irányítási sémák gazdasági logikáját biztosító erőknél (fenti példánkban bankok, brókerházak és biztosítótársaságok csoportjainak) is magas árat kell fizetniük azért, hogy partikuláris érdekeik a társadalom egészének, általános érdekeiként” jelenjenek meg. Mihelyt koalícióépítésre kényszerülnek, egyéni motivációikat egyre kevésbé követhetik nyíltan és közvetlenül. A kezdeményező csoportnak az

³ Bourdieu a társadalmi osztályok habitusának kategóriáján keresztül mutatja meg, hogy a nagyobb társadalmi változások milyen módon befolyásolják az osztályok pozícióját és attitűdjeit. Bourdieu ezt az alábbiakban fejti ki: „A gazdasági és társadalmi feltételek egyrészt a társadalmi valóság és a vágyak közötti különbség alapját képezik, másrészt közvetítenek is a két szféra között, meghatározva a köztük fennálló viszonyok tudatosulásának módjait. A két szféra között kialakult kapcsolatok így nagyon szorosan kötődnek a társadalmi térben lehetséges pozíciókhoz: ezek alapján a fenti módok éppen hogy illeszkedni tudnak a különböző osztályokra és osztályfrakciókra jellemző diszpozitív rendszerekhez (habitusokhoz)” (Bourdieu 1979: vi).

egyre nagyobb számú tőkés és egyéb társadalmi frakció bevonásával párhuzamosan (legalábbis részben) fel kell függesztenie működésében a profitmotívumot.

[...]

Az irányítási séma kifejezés legnagyobb előnye, hogy újrakonfigurálva egyesíti a gazdasági és politikai, az uralkodási és irányítási, a tőke- és káderszemponyokat (a holland eredeti *beheersconceptie* nem csak stilisztikailag helyesebb, hanem azt a kettősséget is kifejezi, amely a fogalom két alkotóeleme, egyfelől a „*beheren*”, a gondoskodás értelmében vett igazgatás, másfelől a „*beheersen*”, az uralkodás vagy kormányzás értelmében vett irányítás közt megfigyelhető). Az irányítási séma Jessop „felhalmozási stratégia” és „hegemón projekt” fogalmait sűríti egybe, de ezenkívül magába foglal még egy harmadik dimenziót is. Ez pedig a társadalom egészének reprodukciós igényeire adott válaszokat öleli fel, többek közt a társadalom legszélesebb értelemben vett „biztonságigényére” adott választ. Ha ezt figyelembe vesszük, a „hegemónia” többé nem büvészmutatványként tűnik szemünk elé, még akkor sem, ha a tömegek beleegyezését sokszor valóban csak félrevezetés és megtévesztés útján lehet elnyerni, és a biztonsági és reprodukciós igények felemlegetése a közvélemény előtt pusztán az elterelő hadművelet része. Összességében az uralkodó osztály saját érdekeinek megfelelően igazgathatja a „társadalmat, mint egészet”, de nem teheti meg, hogy teljességgel lemondjon e feladat ellátásáról, hiszen hatalmának ez az egyik legfontosabb aspektusa. Az osztályuralom és a „társadalommenedzselés” feladatának kapcsolatát az irányítási séma kifejezés úgy ragadja meg, mint frakciók és osztályok állandó egyezkedési folyamatát, amelynek magját tőkés frakciók alkotják, [...] ugyanakkor szükség van más érdekek becsatornázására is, miközben az „élcsapat” egyre szélesebb körre terjeszti ki az igazgatást, beolvastva, kompromisszumra készítetve, vagy végső esetben kiszorítva a rivális nézeteket. A „hegemón projektek” mindig a belső körökből terjeszkednek kifelé, még akkor is, ha a mindennapokban azok leghűségesebb szószólói

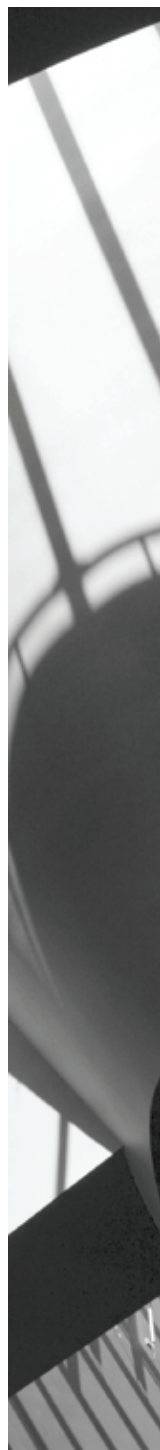

a perifériáról kerülnek ki (az eredetileg filmszínész Ronald Reagan vagy a karrierje kezdetén ambiciózus jogász Tony Blair esete jó példa erre).

[...]

Mivel egy igazgatási sémában helyet kap a „munka társadalmasításának” mindkét modern formája, tehát nem csak a tervezett társadalmasítás, hanem a piaci társadalmasulás (vagyis a társadalmi kohézió bizonytalanságon, szabályozatlan piaci mechanizmusokon alapuló megteremtése) is, ezért mindig lesznek a hatalom működésének felügyelhetetlen és kezelhetetlen aspektusai, amit csak ígéretekkel lehet elfedni. Ha támogatói bázisuk elér egy kritikus tömeget, még a legszélsebbebb politikusok környezetében is megjelennek az éppen elfogadott igazgatási sémát képviselő tőkés frakciók: acélmágnások, bankárok, olajvállalkozók és médiamogulok, akik nagyvonalúan „elfogadják” a nekik felkínált bársonyszékeket, netán megelégednek annyival, hogy szoros kapcsolatot tartanak fenn a kormánnyal. A kormányalakítások időszakai, vagy még inkább az átmeneti, „szakértői” kormányok szerepe létfontosságú a probléma megértésének szempontjából (Fergusson 1995)⁴. Ugyanis ekkor hangolódik össze a konjunktúraciklus nekilendülési és a közhangulat alakulásának sodródási szakasza. Ezt viszont sosem szabad az összeesküvés-elméletek szintjén, egyes egyének vagy csoportok teljesen tudatos lépéseivel magyaráznunk, hanem olyan konfigurációnak kell tekintenünk, amelyben társadalmi erők közös célok elérésére egyesülnek, de a közös célok és a lehetséges szövetségesek nem előre adottak, hanem a konfiguráció kialakulása során határozódnak meg. A folyamat egy *hegemón rendszer* kiépülésével zárul le, amihez a néptömegek és a nemzetközi környezet támogatásának elnyerése egyaránt kapcsolódik. Ha a piaci logika kizárja az átfogó társadalmi tervezést, és ezáltal értelmét veszti a bizonyosságokra épülő politizálás, sőt bármiféle jövőre irányuló kötelezettségvállalás, akkor ezt a bizonytalanságot a kapitalizmus transznacionális jellege (karöltve a nemzetközi kapcsolatok geopolitikai aspektusaival) csak tovább fokozza. Gramsci hegemóniafogalma (amelyben a hegemón projekt az igazgatási séma egy konkrét megjelenési formája lehet) egy olyan uralmi formát jelöl, amelyben a fő kontrollmechanizmus a beleegyezés,

⁴ Igen érdekesítőek azok a történelmi munkák, amelyek bizonyítják, hogy Hitler hatalomra jutásakor, sőt még diktátorként is figyelembe kellett venni a német nagytőke érdekeit – elég Stegmann ebben a témában írt műveire utalnom (Stegmann 1976).

ami mellett a kényszerítés háttérbe szorul (legalábbis a világ gazdaság atlanti-liberális magterületén). Ráadásul a fentiek alapján nem véletlen, hogy Gramsci felfogásában a hegemonia sok esetben szükségszerűen olyan blöffökre vagy „tudatos találgatásokra” (calculated guesses) épül, amelyeket hihetővé kell tenni, hogy olyan anyagi erők látszatát keltsék, amelyek kényszerítően hatnak az egyénekre, legalábbis, amíg tart a beléjük vetett hit. Ez nem csak egy nemzetállamon belül, hanem transz- és internacionális szinten is érvényes. Ebben a kontextusban kell értelmeznünk Gramsci „Levelek a börtönből” című művének híres idézetét, mely szerint „minden »hegemon viszony« valójában *nevelési viszony*, amely nem csak nemzetet alkotó csoportok közt érhető tetten, hanem nemzetközi és világszinten is, akár nemzetnyi és földrésznyi civilizációk közt is” ([1935]1971: 350, kiemelés a hivatkozott szövegben; vö. Bieler and Morton 2003: 484–85). Emellett a társadalom egészének meggyőzése egy átfogó stratégia támogatásáról nem pusztán politikusi érveléstechnika kérdése, és ez az, amire az irányítási sémák kifejezés rá kíván világítani.

Összefoglalásként térjünk vissza ahhoz a megállapításhoz, mely szerint a munka társadalmisításának második szakasza kombinálja a piaci és a tervezett integrációs formákat. A tervezett társadalmisítás elősegítése érdekében létrejött egy új káderosztály, melynek feladata az integrációs struktúrák menedzselése az uralkodó osztály érdekeinek megfelelően. Emellett létrejöttek az úgynevezett irányítási sémák is, melyek a társadalom egészére kiterjednek, és történelmileg adott feltételek között kialakítják a társadalmisodás piaci és tervezett, nemzeti és nemzetközi elemeinek egy meghatározott keverékét, amelyen keresztül a tőke és a Nyugat képes hatalmat gyakorolni a természet és a világ többi része felett. A következőkben fenti gondolatmenetemet a történelem konkrét példáival fogom igazolni, melyben a Nyugat vezényletével a nemzetállami határok közé szorított, tervezett társadalmisítást felváltotta a globális, piaci alapú társadalmisulás, és ezzel párhuzamosan a korporatív-liberális

irányítási séma helyére a neoliberális séma lépett. A fennálló körülmények között ez az eltolódás egy rendkívül kiszámíthatatlan globális környezetet eredményez, amelyet társadalmi szinten a szabályozatlan piaci erők és az elidegenedés ural. Ezzel szemben ki fogom fejteni, hogy a váltás ugyan valóban eddig sosem tapasztalt mértékben szolgáltatta ki az emberiséget a tőke kiszípolozó hatalmának és tette irányíthatatlanná a világot, mindazonáltal maga a tény, hogy bármiféle társadalmisodás az igazgatási káderosztály jelenlététől függ, megteremtí a lehetőséget ennek a végzetes folyamatnak a megfordítására.

[...]

A társadalmisodás jelenbeli ellentmondásai

E befejező részben emellett érvelek, hogy a globalizáció neoliberális változata által teremtett környezetben a tőkés hatalomgyakorlás kiterjesztéséhez és elfogadtatásához nélkülözhetetlen a káderosztály megfelelő csoportjainak szerepvállalása, ugyanakkor ez a tény számos ellentmondást hoz felszínre. Az ellentmondások részben a káderosztály „köztes” jellegéből származnak, hiszen a káderek egyszerre hordozzák magukon mindkét alapvető osztály jellegzetességeit: a tőketulajdonosokkal az irányítási feladatokban osztoznak, a munkásosztállyal pedig abban, hogy ők is „bérből és fizetésből élnek”. Témánk szempontjából talán fontosabb az a kettősség, hogy a modern káderosztály a tervezett társadalmisítás időszakában jött létre, ám jelenleg a transznacionális piaci társadalmisulás neoliberalizmus által meghatározott, sajátos történelmi környezetében kell kifejtenie működését. A piaci társadalmisulás előmozdításához nélkülözhetetlen a korábban a tervezett társadalmisítás ügyét képviselő káderosztály szerepvállalása, ám ebből egyértelműen következik az is, hogy az eredeti céloknak ellentmondva a szabályozás elemei keverednek a szabadpiaci elvekhez. Polányi híres aforizmája jut eszünkbe, miszerint „a *laissez-faire*-t tervezték, a

tervezést nem” (Polányi 2004: 187), bár Polányinál a fenti összefüggés osztálydimenziója háttérbe szorul (Halperin 2004). Továbbá, a tőke válsága (amely a társadalom és a természet tőkés hatalomgyakorlás miatti kimerülésének eredménye) már el is kezdte aláásni a káderosztály bizonyos részeinek lojalitását, megnyitva az utat egy alapvető, globális szintű politikai átrendeződés előtt.

Egy átfogó és hegemonikus irányítási séma, amely biztosítja az adott társadalom nemzeti vagy nemzetközi szintű, tervszerű kohézióját, nem alakulhat ki előzmények nélkül, egymástól elszigetelt kezdőpontokból. Ahogy mélyül a munkamegosztás, úgy sokszorozódnak meg a normatív struktúra fenntartásával, valamint a társadalom szövetének kváziorganizmus jellegű kölcsönző viszonyok felügyeletével kapcsolatos feladatok. Ennek következtében a káderosztály, mint a társadalom mindennapi működését irányító társadalmi osztály, egyre nagyobb súllyal tesz szert az osztálystruktúrán belül, egészen addig a pontig, ahol a mennyiségi növekedés már minőségi változásba csap át. Azt is mondhatnánk, hogy az irányítási séma egy legtöbbször „semlegesnek” képzelt, de mindenféleképpen használatban lévő működési szabálykészlet bizonyos elhajlása vagy átpolitizálódása. E hallgatóságos előfeltevés nyer megerősítést, amikor – politikai válságok idején – „technokrata” kormányzatot követelnek: mintha lehetne osztálytársadalmat az osztályjellegzetességek számításba vétele nélkül működtetni. Ez a hosszú távú trend hat az uralkodó osztály azon képességére, amellyel a menedzseri-irányító káderosztályt fegyelmezi, ahogyan ez nyilvánvalóvá vált az 1980-as és 1990-es évek neoliberais ellenforradalmával.

Az Új Nemzetközi Gazdasági Rendre (ÚNGR), és a hozzá kapcsolódó projektekre adott válasz háttérében az az illúzió állt, hogy a globális gazdaság és politika tervezett társadalmasításának folyamata visszafordítható. Az 1970-es években az ENSZ égisze alatt született, a nemzetközi gazdaság tárgyalásos-politikai alapú megszervezését célzó javaslatok azzal fenyegettek, hogy nemzetállami szinten a tőkével szemben előretörnek a

gazdaságszervezés alternatív modelljei, miközben a nemzetközi viszonyokat befagyasztyják, a nemzetek gazdasági szuverenitására épülő formális minták alapján. Amikor az 1980-as években, a Reagan- és Thatcher-korszakban a piac ismét minden társadalmi tevékenység fő rendezőelvévé vált, a piaci társadalmasulás világgazdasági és nemzetállami szintű koordinációs formáinak visszaállításával párhuzamosan az elmozdulás másik fő aspektusa a tervezett társadalmasítás trendjének visszaszorítására tett kísérlet volt. [...] A neoliberais irányítási séma a tőzsdén és a származékos piacokon újból aktivizálódott járadékos osztály körül összpontosul, fő jellemzői a járadékos osztály igényeinek megfelelő, nemzetközi termelési láncok mentén felosztott ipari termelés, és a piac, mint a társadalmi szerveződés központi elve felé való általános eltolódás.

[...]
Ám a piac által vezérelt világgazdasági integráció stabilitása – a neoliberalizmus pártfogóinak (Fukuyama 1995) ígéretei ellenére – csalókanak bizonyult. Ahogyan a korábbi harmadik világ és a szovjet blokk társadalmi közül egyre többen pusztító egyenlőtlenségek uralkodnak el, társadalmon belüli erőszakot, környezetpusztítást, új háborúkat és menekülthullámokat kiváltva, felvetődik a kérdés, hogy ha a közelmúlt fejleményeinek fényében a neoliberais irányítási séma szemmel láthatólag alkalmatlannak bizonyult a problémák kezelésére, hogyan biztosítható egyáltalán a világgazdaság működtetése? Nem úgy tűnt, hogy a fenti kérdést bárki is figyelembe vette volna a „vak” piaci társadalmasulás transznacionális szintű visszaállításának első szakaszában. A tőkés hatalomgyakorlás visszaállítása, amely nagyobb mozgásteret biztosít a magánvállalatoknak, az újjáéledt járadékos osztálynak és a hozzájuk kapcsolódó tőkepiacoknak, sikeresen felborította az osztálykompromisszum és a tervezett társadalmasítás alapelveit. Amikor Paul Volcker, a Federal Reserve elnöke 1979-ben drasztikusan csökkentette a pénzkínálatot, és ezzel felmondta azt az egyre ingatagabb keynesiánus gazdaságpolitikai maximát, mely szerint a globális

gazdaság működőképességét olcsó hitelekkel kell fenntartani, egy csapásra ellehetetlenült a szovjet blokk és az el nem kötelezett országok inflatorikus finanszírozásra épülő iparosítási és ipari modernizációs politikája, valamint kitört a globális adósságválság. Ez egyúttal lehetővé tette, hogy az időközben a neoliberalizmus hívévé vált Bretton Woods-i intézmények deregulációs és privatizációs recepteket erőltessenek az eladósodott államokra (Lipietz 1984). A fenti intézkedéseknek köszönhetően sor kerülhetett a földgolyó hatalmas befektetési terepként való felszabadítása. Mivel a [középosztály] adóladásai és a tőkepiac kényszerítő hatalma tulajdonképpen aláásták az állam szerepét az ipari fordizmus alatt kialakult osztálykompromisszum fenntartásában, a kormányok egyre inkább a tőke teljes, globális szintű szuverenitásának visszaállítására mellett elkötelezett erők befolyása alá kerültek. A gyakorlatban arra kényszerültek, hogy egymással versenyezve a globális tőkeáramlásokat a saját területükön lévő „munkaerő-csoportosulásoknál” horgonyozzák le (Palan és Abbott 1996: 36–39).

[...]

A piaci társadalmasság nemzetközi liberalizáció kontextusában végbemenő újbóli felerősödése felszínre hozza azt a káderosztályt is, amely az egykori falusi nótáriusokhoz vagy a városi hivatalnokokhoz hasonló funkciókat tölt be. Persze a káderek nem egy csendes atmoszférában, helyi előjárókként végzik munkájukat, hanem mint a globális küzdőtér rendkívül dinamikus szereplői. A 19. századi professzionális közvetítő réteghez hasonlóan, a neoliberais globalizáció és a piaci társadalmasság viszonyaiból előlépve, ez a káderosztály is rendelkezik a közhatalom bizonyos vonásaival, annak ellenére, hogy tagjai általában *nem* állami alkalmazottak, hanem önfoglalkoztatók vagy társas vállalkozásokban dolgoznak. Cutler és társai (Cutler et al. 1999: 10) nemzetközi magánhatalomról szóló tanulmányukban az alábbi gazdasági szereplők alkalmazottait sorolják az új menedzseri káderosztályhoz: „koordinációs szolgáltatásokkal foglalkozó cégek, multinacionális jogi, biztosító, menedzseri

tanácsadó cégek, hitelminősítő intézetek, tőzsdék, pénzügyi klíringházak”. Természetesen bizonyos mértékig fennmaradtak a régi típusú hivatalnokok és szakemberek, bár egyre erőteljesebb nyomás nehezedik rájuk a nagy cégekbe való beolvasás, illetve a tárgyalásos bérmegállapodások elfogadásának irányába. A másik lehetőség számukra az állami tisztségviselői státusz. Azonban az új káderosztály által a globális piaci társadalmasság keretében elvállalt feladatok célja valamennyi társadalmi szereplő viselkedésének a neoliberalizmus elvárásaihoz való igazítása. A társadalom „szabványosítását” a „legjobb gyakorlatok” módszerének segítségével igyekeznek megvalósítani, amely sokszor a kizsákmányolás legszélsőségebb formáit eredményezi (vö. a Motorola „globális teljesítménymérés-programjával”, Sklair 2001: 5. fejezet). A „legjobb gyakorlatok” és a *benchmarking* menedzsmenttudományon belül kialakult fogalma futótűzként terjedt végig az egész társadalmon, eljutva egészen a politikai szféráig, hogy teljességgel depolitizálja a közpolitikai döntéseket és a közigazgatást. Motiváció vagy elért eredmény formájában az adott „legjobb gyakorlat” lesz az egyedül elfogadott politikai norma, amely felváltja a politikai programok konkrét társadalmi csoportok szükségleteinek figyelembevételével, nyilvános vita útján formálódó céljait. A „kormányzás” fogalma ebben a kontextusban úgy jelenik meg, mint a tanácsadó cégek, hitelminősítők, és egyre gyakrabban a multilaterális intézmények elvárásainak megfelelő adminisztratív gyakorlatok készlete (Sinclair 1994; Tidow 1999: 308–9).

[...]

Mindazonáltal a neoliberális koncepcióban ezen a ponton komoly ellentmondást találunk. A tervezett társadalmasság folyamatjellegének (flow) – ami a vállalaton (vagy a korporatív liberalizmus időszakában a nemzetgazdaságon) belül társadalmassított munkát jelenti – egy adott pillanatban ismét felszínre kell törnie az új, transznacionális környezetben is. A szociális védelemnek a korporatív liberalizmus időszaka alatt kialakult kumulatív folyamatait támadó neoliberalizmus

nem teheti semmissé a munka társadalmisítási folyamatának egészét. A neoliberais ellentámadás valóban sikeresen aláasta a globális gazdaságirányítás ÚNGR-javaslatokban felvázolt, államok által közvetített, ENSZ-felügyelet alatt álló tervét. A technológiai forradalom (a személyi számítógép elterjedése) és a tőkepiacok robbanása erősítette ezt a rohamot, hozzájárulva a magánvállalkozók és a karcsúsított állam híveinek látszólagos diadalához. Ám rövid időn belül nyilvánvalóvá vált a munka társadalmisításának objektív valósága, és miközben a világgazdaságról folyó hivatalos diskurzusban a deregulációra, a privatizációra és a tulajdonlás kérdéseire helyeződött a hangsúly – a másik oldalon újra kitűnt a szabványosítás, a hálózatok, a kompatibilitás és a tervezett társadalmisítás egyéb aspektusainak jelentősége (Costello 1989: 3–5). Ez már a neoliberais átrendeződés első évtizedében kihatott a tőkekörforgás globális formáiban megfigyelhető trendekre is.

1982 és 1990 között az ipari termelés 4,7%-kal nőtt, míg a késztermékek kereskedelme 6,9%-kal; eközben a nemzetközi pénzügyi körforgás, ahonnan a harmadik világ és a szovjet blokk felzárkóztató iparosodása finanszírozódott, tulajdonképpen összeomlott. Mindeközben a transznacionális vállalatok közvetlen tőkebefektetései évi 20%-kal emelkedtek.⁵ Továbbá, ahogy Stopford és Strange (Stopford–Strange 1991: 14) megállapították, az 1980-as évek közepén a nemzetközi termelés volumene először haladta meg a nemzetközi kereskedelmét, és ez „minőségileg a korábbiól eltérő kapcsolatokat teremtett a fejlett országok között”. Tehát a vállalkozói szellem és a szabad piacok körüli retorikai felhajtás közepette a nemzetközi munkamegosztás valójában a transznacionális vállalatok leányvállalatai közötti munkamegosztás felé mozdult el. Ezzel összhangban a munka társadalmisításának folyamatlogikája tovább erősödött, sőt talán éppen ez vált a globális tőkemozgások vezérelvévé. Tehát a tervezett társadalmisítás visszatért a hátsó ajtón, a káderosztály felügyelete alatt, amelynek feladata pedig éppen a piaci hatalomgyakorlás biztosítása lenne.

[...]

A munka nemzetközi társadalmisításának egyik lényeges eleme az „*entreprise resource planning*” (ERP) rendszer használata, amelyben a tervezési elv teljes mértékben visszaköszön. Az ERP célja, hogy ellássa a vállalatokat egy, valamennyi működési terület irányítási feladatait lefedő belső rendszerrel.

⁵ A WTO adatai a Financial Timesban, 1998. május 18.

Az ERP „szoftvermodulok integrált készlete, amely az irodai »háttér munka« összes szervezetben belüli funkcióját automatizálja, kiterjedve a gyártásra, az értékesítésre, a pénzügyekre, a beszerzésre, az eladásokra és az emberi erőforrás-menedzsmentre is”⁶. Az információs technológia optimális használatával az ERP „lehetővé teszi, hogy az információ felváltsa a leltározást” (Lawton és Michaels 2000: 63). Ez természetesen csak egy, ugyanakkor nagyon szemléletes példa arra, hogyan terjed ki a társadalmisítás folyamatorientált logikája a vállalatok működésére. Mivel minden „folyamat” magában foglalja a tőkés hatalomgyakorlás kiterjesztésének és a lehetséges ellenállás elsimításának igényét, és mivel a lehetséges küzdelmek kimenetele nem bízható a véletlenre, ezért az átfogó globális szabályozás létrehozása feltétlenül szükségessé vált. Az ERP evolúciója is ezt a pályát példázza.

[...]

A munkafolyamatok globális integrációjának fontos vetülete a világméretű termék-szabványosítás. Ennek alapfeltételei a kínálat biztosításának automatizált formái és az ERP. A szabványokat három genfi székhelyű szervezet alakítja ki és ellenőrzi: az Organization for Standardization (ISO), az International Electrotechnical Commission (IEC) és az International Telecommunications Union (ITU). Együttesen ők teszik közzé a nemzetközileg elismert szabványok 96%-át. Annak ellenére, hogy az ISO és az IEC nem kormányzati szervezetek, az ITU pedig az ENSZ szakosított szerve, ahogy a kereskedelmi akadályok elmozdításával szükségessé vált a világméretű szabványosítás, a három szervezet növekvő mértékben működik együtt. Az általuk kialakított normák és standardok szintén a globális gazdaságirányítás folyamatjellegét erősítik.

[...]

A káderosztály tagjai, dolgozzanak akár az irányítási formákat és normákat meghatározó

nemzetközi magán- vagy közszervezetekben, akár közvetlenül a kialakulóban lévő gazdasági rendszer folyamatorientált irányításában, legtöbbször nem otthon ülnek a tőzsdei híreket figyelve. A tőketulajdonosok (a tőkdinasztiák tagjai és az átlagos részvényesek) nyugodt életritmusával szemben a globális politikai és gazdasági szféra mozgékony és dinamikus részét képezik. Ők érvényesítik a „legjobb gyakorlatok” elvéből származtatott normákat világszerte, és ezért jelen kell lenniük mindazokon a helyszíneken, ahova ezeket a normákat ki kívánják terjeszteni. Ez igaz a piaci társadalmisulás keretei közt a magántőke támogatására létrejött koordinációs cégekre, és a munka társadalmisításának folyamatlogikájához igazodó, a termelés globális hálózataiban aktív káderekre is. A normák, amelyeket ők határoztak meg, és amelyeket nekik is be kell tartaniuk, egyre inkább összeforrnak egymással – és a folyamatorientált gazdaságirányítás kialakulásával párhuzamosan a munka tervezett társadalmisítása válik meghatározó momentummá. Ez, akár csak az ÚNGR időszakában, a tervezett és a piaci társadalmisulás arányának eltolódásával „fenyeget”, az utóbbi kárára.

Am az újrendeződésért és az új orientációk megjelenéséért felelős folyamatnak, amelynek alanyát a mai káderosztály különböző frakciói jelentik, egy másik vetülete is van. Az életének nagy részét repülőn töltő új menedzseri réteg (és ez ismét hasonlóképpen érvényes a tanácsadókra és a többi „modern előjáróra”, a szabványosítással foglalkozó káderekre, a vállalatirányító menedzserekre és a multilaterális szervezetek kádereire) mozgékony-sága és sokat dicsért világpolgári habitusa azt eredményezi, hogy ez a réteg sokkal közvetlenebbül szembesül a neoliberalis tőkés hatalomgyakorlás bolygónkat egyre inkább kimerítő természeti és társadalmi következményeivel (Brennan 2000). Vajon ez azt is jelentheti, hogy a káderek készek lesznek szembeszállni azokkal az emberiség túlélésére leselkedő veszélyekkel, amelyekért a fennálló gazdasági rendszer a felelős? A neoliberalis irányítási séma azok akaratát tükrözi, akik különböző okokból le akartak térni a korporatív liberalizmus egyenlőbb nemzeti és világtársadalom felé vezető

⁶ Az ERP definícióját a Financial Times 1999. december 15-i számából vettem át.

újtjáról. A korporatív liberalizmus nem melleleg részben olyan radikálisan irányításpárti teoretikusok úttörő tevékenységére épült, mint Polányi vagy Keynes, akik műveikben megfogalmazták a menedzseri (nem szocialista) forradalom programját. A neoliberalizmus akkor tört előre, amikor felbomlott a háború utáni gazdasági rend fordizmusra épülő osztálykompromisszuma, és a nemzetközi pénzmozgásokra vonatkozó korlátozások is feloldásra kerültek. Ugyanakkor a 19. századi liberális internacionalizmus, vagy kis túlzással a „kalandorkapitalizmus” korának visszaállítására tett kísérlet a közelmúltban zátonyra futott. A létrejövő globális gazdaság realitása sokak várakozásait felülmúló gyorsasággal hozza ismét felszínre azokat a dilemmákat, amelyekkel a tőkéosztálynak nemzeti szinten már az 1960-as és '70-es években szembesülnie kellett.

Véleményünk szerint ma már nincs értelme egy bizonyos osztályt annak inherens tulajdonságai alapján az emberiség megmentőjeként azonosítani úgy, ahogyan ezt egykor a szocialisták tették, amikor reményeiket a munkásosztályba helyezték. Polányi ([1957] 2004: 200), aki tipikusan irányítási szemléletű gondolkodóként inkább a kollektív, „rendszerteremtő” igényeket részesítette előnyben az osztályszempontokkal szemben, helyesen érvelt, amikor ezt írta: a „kihívás” a társadalomnak mint egésznek szól, a „válasz” viszont csoportokon, frakciókon és osztályokon keresztül érkezik (vö. Halperin 2004). Marx is azt írja a forradalmi osztályról egyik korai művében, hogy az „felszabadítja az egész társadalmat, de csak azzal az előfeltétellel, ha az egész társadalom ezen osztály helyzetében van” (MEM 1: 387). Ezért semmiféle utópiát nem szabad egy meghatározott osztályra vetíteni. Mindazonáltal a „társadalmat érő kihívás” az új káderosztályban egy olyan erőre található, amely kulcsszerepet játszhat a „válasz” kialakításában. Ahogy a nála jelentősebb erők egyre több globális szerepet delegálnak a menedzseri rétegre, az egy olyan pozíció felé mozdul el, amilyenben „a társadalom egésze található”. A káderosztály szétterjedése a világon és az egyre fokozódó igény a szabványok által biztosított és

állandósított üzleti gyakorlat iránt – mind-mind e folyamat részei. A káderosztálynak nem csak az olyan transznacionális kapitalista hálózatokkal vannak összeköttetései, mint a Világ gazdasági Fórum (amely nagymértékben a „hálózati társadalom” körüli felhajtás forrása, egyben erősen rokonítható a menedzsmen és a tanácsadói üzletággal; <http://www.weforum.com> [2004. február 4.]), hanem a civil szervezetekkel (NGO-kkal) is. A spektrum különböző pontjain a káderosztály tagjai bekerülnek a szabványosítás és standardizáció folyamataiba, amelyek aláássák a független vállalkozó fogalmára épülő gazdaság szemléletet, sőt sok esetben megrengetik a tőkés hatalomgyakorlás alapelveit is, aminek következtében a káderek fogékonyvá válnak azokra az érvekre, amelyeket a társadalmi ellenállás antiglobalista mozgalmainak értelmiségi aktivistái fogalmaznak meg (Ruppert 2000).

A káderosztály jelenléte a „legjobb gyakorlatok” alkalmazásának forró pontjain egyre inkább azt jelenti, hogy a káderosztálynak közvetlenül kell szembesülnie a legjobb gyakorlatok alkalmazása során kialakult „problémás pontokkal”. Azzal a különbséggel, hogy a „problémás pontokon” általában nem a koordinációs szolgáltatásokat ellátó, MBA fokozattal rendelkező kádereket találjuk, hanem helyettük egy kiegészítő, ám hasonló társadalmi háttérrel és társadalmi profillal rendelkező „puha” tanácsadói réteget. Ide tartoznak belső különbözőségeik ellenére a társadalom és természet tökefelhalmozás eredményeként mutatózó kimerülési tüneteinek stabilizálásában közvetítő szerepet vállaló NGO-k (Hirsch 2002: 205–6). Ugyanakkor az üzleti menedzsmen káderei is kezdik felismerni, hogy számos recept, amelyeknek végrehajtása az ő feladatuk lenne, a világ összeomlását okozhatja. [...] Emellett egyes nemzetközi szervezetek, mint a Világbank „eretnek” nézeteknek otthont adó környezetvédelmi főosztálya, a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (ILO), az OECD Emberi Erőforrás- és Munkaügyi Főigazgatósága, az ENSZ Gyermekalapja (UNICEF) és Fejlesztési Programja (UNDP), az Európa Tanács, valamint bizonyos mértékig az Európai Unió a

neoliberális irányelveket igencsak átformálva ültetik át a gyakorlatba, ezért az ezekben dolgozó kádereket a neoliberalizmus ellenzékének potenciális szövetségeseiként kell számon tartanunk. Egy magas rangú világbanki tisztviselő nemrég például azt javasolta, hogy hozzanak létre egy olyan értékelő szervezetet, amely a kormányok és a vállalatok tevékenységét nem a profitigények kielégítése szempontjából rangsorolja, hanem az alapján, hogy mennyire tartják be az emberiség fennmaradása szempontjából létfontosságú normákat (Richard 2002).

Tehát igazat kell adnunk Deaconnak (Deacon 1997: 218), aki szembeszegül azzal a pesszimista felfogással, mely szerint a Bretton Woods-i intézményektől és az egyéb nemzetközi szervezetektől semmi jót nem várhatunk. „A tapasztalat azt bizonyítja, hogy *jelenleg* komoly [ideológiai küzdelem] folyik a nemzetközi intézmények között és azokon belül; emellett tény az is, hogy a munkavállalói érdekképviselők közvetlen vagy munkaügyi minisztériumi közvetítőkön keresztüli támogatása azt jelzi, hogy a nemzetközi szervezetek szoros kapcsolatot tudnak kiépíteni a helyi társadalom erőivel; valamint az is egyértelmű, hogy a nemzetközi NGO-k és a helyi civil társadalom viszonyának kérdése a közelmúltban kibontakozott pozícióharc részét képezi.”

Ahogy kezd leáldozni a kapitalizmus csilloga, és a határtalan jólét hozzá kapcsolódó ígérete is hitelét veszti, úgy nyílik meg a lehetőség arra, hogy a jelenleg *a tőkeérdekeket képviselő*, de a világtársadalmat teljesen átszövő és

működőképes egészként egyben tartó „*kemény*” vagy „*puha*” tanácsadói hálózat alternatívák megfogalmazására képes csatornává váljon, de legalábbis hozzájáruljon ilyen alternatívák megfogalmazásához. A káderosztály elkötelezettsége a magántulajdonon alapuló termelési mód mellett inkább ideológiai, mint materiális alapú, és a kapitalizmus válsága könnyen erodálhatja ezt a lojalitást. A tervezett társadalmasítás, a piaci társadalmasulással szemben (bár dialektikusan építve arra) potenciálisan széles körű átalakító hatással bír. A munka társadalmasításával és a folyamatorientált gazdaságirányítás kifejlődésével a tőkefelhalmozás egyre inkább a világszintű együttműködésre épülő globális termelési folyamat gyümölcseinek magán-kisajátítását jelenti. A piac a globális gazdaság működésének folyamatlogikájába hasonlóképpen épül majd be, mint ahogy ez korábban nemzeti szinten is megtörtént. A piac és a tervezés összehangolódásának folyamatát megakasztotta ugyan a neoliberális ellentámadás, de láttuk, hogy megállítania nem sikerült. A társadalmasodás egy olyan integrált szervezetté alakította a világgazdaságot, amelynek hatalma minden egyénre kiterjed, ugyanakkor ez a társadalmi szervezet önálló életet él. Általa létrejön „*az egyesnek valamennyivel való összefüggése, de egyszersmind ennek az összefüggésnek az egyesektől való függetlensége*”, és ezért „*a világpiac kialakulása... egyszersmind magában foglalja már a belőle való átmenet feltételét*” (Marx [1957]1972: 78; vö. MEM 23: 712–13).

[..]

Fordították:
Kasnyik Márton és Szabó Imre

Hivatkozott irodalom

- Aglietta, Michel** (1979): *A Theory of Capitalist Regulation: The US Experience*. London: New Left Books.
- Anderson, Benedict** ([1983] 2006): *Elképzelt közösségek: gondolatok a nacionalizmus eredetéről és elterjedéséről*. Budapest: L'Harmattan.
- Bendix, Reinhardt** (1963): *Work and Authority in Industry: Ideologies of Management in the Course of Industrialization*. New York and Evanston: Harper & Row.
- Bettelheim, Charles** (1972): Theoretical Comments by Charles Bettelheim. Appendix I to Arghiri Emmanuel, *Unequal Exchange: A Study in the Imperialism of Trade*. 271–322. New York and London: Monthly Review Press.
- Bieler, Andreas–Adam David Morton** (2003): Globalisation, the state and class struggle: a „Critical Economy” engagement with Open Marxism, *British Journal of Politics and International Relations*, 5(4): 467–99.
- Bihr, Alain** (1989): *Entre bourgeoisie et proletariat: L'encadrement capitaliste*. Paris: L'Harmattan.
- Bode, Ries** (1979): De Nederlandse bourgeoisie tussen de twee wereldoorlogen. *Cahiers voor de Politieke en Sociale Wetenschappen*, 2(4): 9–50.
- Boltanski, Luc** (1982): *Les cadres: La formation d'un groupe social*. Paris: Minuit.
- Bourdieu, Pierre** (1979): *La distinction: Critique sociale du jugement*. Paris: Minuit.
- Brennan, Teresa** (2000): *Exhausting Modernity: Grounds for a New Economy*. London and New York: Routledge.
- Burnham, James** ([1941] 1960): *The Managerial Revolution*. Bloomington. *Indiana University Press*. (Részletek magyarul: In A menedzser. Lengyel György (szerk.). Budapest: ELTE, 1989.)
- Carroll, William K.–Colin Carson** (2003): The Network of Global Corporations and Elite Policy Groups, A Structure for Transnational Capitalist Class Formation? *Global Networks*, 3(1): 29–57.
- Carroll, William K.–Meindert Fennema** (2002): Is There a Transnational Business Community? *International Sociology*, 17(3): 393–419.
- Costello, Nicholas** (1989): *Planning the Digital Economy*. Budapest: Kaldor Memorial Lectures, September.
- Cox, Robert W.** (1979): Ideologies and the New International Economic Order, Reflections on *Some Recent Literature*, *International Organization*, 33(2): 257–300.
- Cox, Robert W.** (1987): *Production, Power, and World Order: Social Forces in the Making of History*. New York: Columbia University Press.
- Crozier, Michel–Samuel P. Huntington–Joji Watanuki** (1975): *The Crisis of Democracy*. New York: New York University Press.
- Cutler, Claire A.–Virginia Haufler–Tony Porter** (szerk.) (1999): *Private Authority and International Affairs*. Albany, NY: State University of New York Press.
- de Senarclens, Pierre** (1990): La transnationalisation des cercles. Essai sur les experts internationaux. *Revue Européenne des Sciences Sociales*, 28(87): 231–49.
- Deacon, Bob** (1997): *Global Social Policy – International Organizations and the Future of Welfare*. London: Sage.
- Deppe, Frank** (1999): *Politisches Denken am Anfang des 20. Jahrhunderts*. Hamburg: VSA.
- Drainville, André** (1994): International Political Economy in the Age of Open Marxism. *Review of International Political*

- Economy*, 1(1): 105–32.
- Duménil, Gérard-Dominique Lévy** (1998): *Au-delà du capitalisme?* Paris: Presses Universitaires de France.
- Dunford, Michael** (2000): Globalization and Theories of Regulation. In *Global Political Economy: Contemporary Theories*. Ronan Palan (szerk.), 143–67. London: Routledge.
- Fennema, Meindert** (1982): *International Networks of Banks and Industry*. The Hague: Nijhoff.
- Ferguson, Thomas** (1995): *Golden Rule: The Investment Theory of Party Competition and the Logic of Money-Driven Political Systems*. Chicago, IL and London: Chicago University Press.
- Feulner Jr.-Ed J.** (1976): *Congress and the New International Economic Order*. Washington, DC: The Heritage Foundation.
- Frieden, Jeff** (1981): Third World Indebted Industrialization: International Finance and State Capitalism in Mexico, Brazil, Algeria and South Korea. *International Organization*, 35(3): 407–31.
- Fukuyama, Francis** (1995): *A történelem vége és az utolsó ember*. Budapest: Európa.
- Gerbier, Bernard** (1987): La course aux armements, l'impérialisme face au nouvel ordre international. *Cahiers de la Faculté des Sciences Economiques de Grenoble*, 6: 117–46.
- Giedion, Siegfried** ([1948] 1987): *Die Herrschaft der Mechanisierung*. Frankfurt/Main: Athenäum.
- Gill, Stephen** (1990): *American Hegemony and the Trilateral Commission*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gill, Stephen** (1993): Gramsci and Global Politics: Towards a Post-Hegemonic Research Agenda. In *Gramsci, Historical Materialism and International Relations*. Stephen Gill (szerk.), 1–18. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gill, Stephen R.** (1995): The Global Panopticon? The Neoliberal State, Economic Life, and Democratic Surveillance. *Alternatives: Social Transformation & Human Governance* 20(2): 1–49.
- Gramsci, Antonio** ([1935] 1971): *Selections from the Prison Notebooks*. New York: International Publishers.
- Gramsci, Antonio** ([1935] 1975): *Quaderni del carcere*. Turin: Einaudi.
- Granou, André** (1977): *La bourgeoisie financière au pouvoir et les luttes de classes en France*. Paris: Maspero.
- Graz, Jean-Christophe** (1999a): *Aux sources de l'OMC: La Charte de La Havane 1941–1950*. Genève: Droz.
- Graz, Jean-Christophe** (1999b): The Political Economy of International Trade, The Relevance of the International Trade Organization Project. *Journal of International Relations and Development*, 2(3): 288–306.
- Graz, Jean-Christophe** (2002): Diplomatie et marché de la normalisation internationale. *L'économie politique*, 13: 52–65.
- Graz, Jean-Christophe** (2003): How Powerful are Transnational Elite Clubs? The Social Myth of the World Economic Forum. *New Political Economy*, 8(3): 321–40.
- Halperin, Sandra** (2004): *War and Social Change in Modern Europe: The Great Transformation Revisited*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hickel, Rudolf** (1975): Kapitalfraktionen. Thesen zur Analyse der herrschenden Klasse. *Kursbuch*, (42): 141–54.
- Hirsch, Joachim** (2002): The Democratic Potential of Non-Governmental Organisations. In *Transnational Democracy: Political Spaces and Border Crossings*. James Anderson (szerk.), 195–214. London and New York: Routledge.
- Jessop, Bob** (1983): Accumulation Strategies, State Forms, and Hegemonic Projects.

- Kapitalistate*, (10/11): 89–111.
- Keynes, John Maynard** ([1936] 1965): *A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete*. Budapest: KJK.
- Konrád György–Szelényi Iván** (1989): *Az értelmiség útja az osztályhatalom felé*. Gondolat.
- Kotz, David** (1997): *Revolution from Above: The Demise of the Soviet System*. London and New York: Routledge.
- Krasner, Stephen D.** (1985): *Structural Conflict: The Third World Against Global Liberalism*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Kuczynski, Jürgen** (1977): *Gesellschaftswissenschaftliche Schulen*. Berlin: Akademie-Verlag.
- Laffey, Mark–Kathryn Dean** (2002): A Flexible Marxism for Flexible Times. In *Historical Materialism and Globalization*. Mark Rupert and Hazel Smith (szerk.), 90–109. London and New York: Routledge.
- Lawton, Thomas C.–Kevin P. Michaels** (2000): The Evolving Global Production Structure, Implications for International Political Economy. In *Strange Power: Shaping the Parameters of International Relations and International Political Economy*. Thomas C. Lawton, James N. Rosenau and Amy C. Verdun (szerk.), 57–76. Aldershot: Ashgate.
- Lipietz, Alain** (1984): How Monetarism Choked Third World Industrialization. *New Left Review*, (145): 71–87.
- Marx, Karl** ([1857] 1972): *A politikai gazdaságtan bírálatának alapvonalai* (első rész): (Grundrisse). Budapest: Kossuth Kiadó.
- Marx–Engels Művei** (MEM) (1957). 1., 23–25. kötetek; Budapest: Kossuth Kiadó.
- Morton, Adam David** (2001): The Sociology of Theorising and Neo-Gramscian Perspectives. The Problems of School Formation in IPE. In *Social Forces in the Making of the New Europe*. Andreas Bieler and Adam David Morton (szerk.), 25–46. Basingstoke and New York: Palgrave.
- Mosca, Gaetano** ([1896] 1939): *The Ruling Class*. New York: McGraw-Hill.
- Murphy, Craig N.** (1994): *International Organization and Industrial Change: Global Governance since 1850*. Cambridge: Polity.
- Palan, Ronen** (2003): *The Offshore World: Sovereign Markets, Virtual Places, and Nomad Millionaires*. Ithaca, NY and London: Cornell University Press.
- Palan, Ronen–Jason Abbott** (1996): *State Strategies in the Global Political Economy*. London: Pinter.
- Paul, James A.** (2001): Der Weg zum Global Compact: Zur Annäherung von UNO und multinationalen Unternehmen. In *Die Privatisierung der Weltpolitik: Entstaatlichung und Kommerzialisierung im Globalisierungsprozess*. Tanja Brühl, Tobias Debiel, Brigitte Hamm, Hartwig Hummel and Jens Martens (szerk.), 104–29. Bonn: Dietz.
- Pellegrin, Julie** (2000): European Competitiveness and Enlargement: Is There Anyone in Charge? In *Strange Power: Shaping the Parameters of International Relations and International Political Economy*. Thomas C. Lawton, James N. Rosenau and Amy C. Verdun (szerk.), 275–94. Aldershot: Ashgate.
- Polányi, Károly** ([1957] 2004): *A nagy átalakulás: korunk gazdasági és politikai gyökerei*. Budapest: Napvilág Kiadó.
- Rehmann, Jan** (1998): *Max Weber, Modernisierung als passive Revolution: Kontextstudien zu Politik, Philosophie und Religion im Übergang zum Fordismus*. Berlin and Hamburg: Argument Verlag.
- Rischart, Jean Francois** (2002): *High Noon: 20 Global Issues, 20 Years to Solve Them*. Oxford: Perseus Press.

- Robinson, William I.** (1996): *Promoting Polyarchy: Globalization, US Intervention, and Hegemony*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rupert, Mark** (1995): *Producing Hegemony: The Politics of Mass Production and American Global Power*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rupert, Mark** (2000): *Ideologies of Globalization: Contending Visions of a New World Order*. London and New York: Routledge.
- Saurin, Julian** (1994): Global Environmental Degradation, Modernity and Environmental Knowledge. *Environmental Politics*, 2(4): 47–64.
- Sinclair, Timothy J.** (1994): Passing Judgement, Credit Rating Processes as Regulatory Mechanisms of Governance in the Emerging World Order. *Review of International Political Economy*, 1(1): 133–60.
- Sklair, Leslie** (2001): *The Transnational Capitalist Class*. Oxford and Malden, MA: Blackwell.
- Sohn-Rethel, Alfred** (1970): *Geistige und körperliche Arbeit: Zur Theorie der gesellschaftlichen Synthesis*. Frankfurt/Main: Suhrkamp.
- Stegmann, Dirk** (1976): Kapitalismus und Faschismus in Deutschland 1929–1934: Thesen und Materialien zur Restitutierung des Primats der Großindustrie zwischen Weltwirtschaftskrise und beginnender Rüstungskonjunktur. In *Gesellschaft: Beiträge Zur Marxschen Theorie*. G. Dill, Eike Hennig, Joachim Hirsch, M. Küchler and Helmut Reichelt (szerk.), 19–91. Frankfurt/Main: Suhrkamp.
- Stopford, John–Susan Strange** (1991): *Rival States, Rival Firms: Competition for World Market Shares*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tidow, Stefan** (1999): Benchmarking als Leitidee: Zum Verlust des politischen in der europäischen Perspektive. *Blätter für deutsche und internationale Politik*, 44(3): 301–7.
- Van Apeldoorn, Bastiaan** (2002): *Transnational Capitalism and the Struggle over European Integration*. London and New York: Routledge.
- Vieille, Paul** (1988): The World's Chaos and the New Paradigms of the Social Movement. In *Theory and Practice of Liberation at the End of the Twentieth Century*. Lelio Basso Foundation (szerk.), 219–56. Brussels: Bruylant.
- Waringo, Karin** (1998): *Die Internationalisierung der Produktion in der französischen Regulationstheorie*. Frankfurt/Main and New York: Campus.
- Weber, Max** ([1921] 1987): *Gazdaság és társadalom: a megértő szociológia alapvonalai*. Bp.: J. C. B. Mohr.
- Wildenberg, Ivo W.** (1990): *De Revolte van de Kapitaalmarkt: Over fusies, overnames en de terugkeer van de eigenaar-ondernemer*. Schoonhoven: Academic Service.